

Marek Mariusz Tytko

Tropy stylistyczne w poezji religijnej (liryce chrześcijańskiej)

Wstęp

‘Poeci religijni’ to twórcy, którzy są wyznawcami jakiejś religii, a ponadto którzy jednocześnie tworzą utwory poetyckie z motywiką religijną, czyli wiersze o tematyce religijnej, szerzej: duchowej, metafizycznej. Tak najogólniej zdefiniowałbym tę kategorię osób twórczych w zakresie poezji.

Tu kategorię ‘poeci religijni’ rozumiem jednak także wężiej, jako ‘poeci chrześcijańscy’. Poetami chrześcijańskimi nazywam twórców o przynależności do religii chrześcijańskiej (niezależnie od konfesji – katolików, protestantów, prawosławnych), którzy tworzą utwory poetyckie z motywiką chrześcijańską, także duchową, metafizyczną. Wyróżniki są dwa, zawsze traktowane łącznie (koniunkcja): poeta musi być ochrzczony, wierzący, czyli należeć do wspólnoty chrześcijan i jednocześnie tworzyć utwory z motywiką chrześcijańską (szeroko rozumianą), duchową, metafizyczną.

‘Poeci katolickcy’ to twórcy, którzy są wyznawcami Chrystusa, przynależąc do Kościoła Katolickiego (np. obrządku łacińskiego, greckiego, ormiańskiego, etc.), a ponadto, którzy tworzą utwory poetyckie z motywiką religijną katolicką (typową dla katolicyzmu, np. na temat świętych Kościoła Zachodniego, objawień zatwierdzonych przez ten Kościół, np. mariofanii z góry Karmel, La Salette, Lourdes, Fatimy, Gietrzwałdu, Gwadelupy, etc.), czyli wiersze o tematyce religijnej, katolickiej, ale także szerzej – duchowej, metafizycznej. Tak zdefiniowałbym ogólnie tę kategorię twórców katolickich.

Pojęcia zwykle są nieostre, ale dla uproszczenia należy przyjąć jakieś definicje, rozumienia pojęć, którymi się posługujemy. Tak też uczyniłem dla potrzeb niniejszego tekstu. Istnieją badacze literatury, zwłaszcza ateści, którzy kwestionują sens wprowadzenia pojęć „poeta religijny”, „poeta chrześcijański”, „poeta katolicki”, „poeta prawosławny”, „poeta protestancki”, etc. Jednak uważam, że taki podział ma sens i tam, gdzie jest to możliwe, należy taki podział wprowadzać i utrzymywać dla jasności obrazu sytuacji literackiej. Od strony formalnej ktoś jest jednak twórcą poezji religijnej, chrześcijańskiej, katolickiej, etc., jeśli spełnia także trzeci warunek, tj. tworzenia literatury pięknej, jaką jest poezja. Nie każdy tekst napisany jest utworem poetyckim, bo nie każdy wiersz jest poezją (tj. wytworem zwanym „poezją”, a nie samą czynnością – ‘tworzenia’, od greckiego słowa *poiesis* – twórczość).

Zachodzi zatem pytanie: co to jest poezja? Formalnie to utwór wierszowany (dzieło wersowane), który (które) zawiera w sobie stylistyczne tropy literackie, czyli środki artystyczne stosowane dla utworów wersowanych, napisanych jako tzw. mowa wiązana. Można się spierać o to, czy utwory pisane prozą, czyli tzw. mową niewiązaną, a „nasycone” środkami typowymi dla poezji, są poezją (tzw. prozą poetycką) czy nie są? Proza poetycka jednak, moim zdaniem, jak sama nazwa wskazuje, jest rodzajem prozy, a nie – poezji. Przeciwnieństwem ‘prozy poetyckiej’ jest, moim zdaniem, ‘poezja prozatorska’, żeby nie powiedzieć ‘poezja prozaiczna’, ale tu wkraczamy w dyskusję czysto akademicką.

Gdyby utrzymać trójpodział starożytny na lirykę, epikę i dramat, to wtedy formalnie mielibyśmy do czynienia nie z poezją, ale z liryką poetycką, epiką poetycką i dramatem poetyckim, co nam jeszcze bardziej komplikuje sytuację formalnego podziału twórczości. Liryka poetycka charakteryzuje się obecnością „ja lirycznego” (lub „my lirycznego”, bohatera lirycznego, itd.). Epika poetycka cechuje się obecnością narratora, który opowiada jakąś historię, przedstawia jakąś sytuację. Dramat poetycki charakteryzuje się podziałem na osoby (role), obecnością dialogów, dodatkowymi opisami przydatnymi do wystawienia go na scenie teatralnej (tzw. didaskaliami), itd.

W tekście obecnym zwrócono uwagę na tropy stylistyczne w poezji

rozumianej jako liryka. A ponieważ chcemy się skupić na poezji religijnej, zatem mowa będzie o liryce religijnej, liryce chrześcijańskiej, w szczególności o liryce katolickiej oraz o tropach literackich przydatnych (teoretycznie lub praktycznie) przy tworzeniu tego typu utworów poetyckich. Celem jest poezja religijna, poezja chrześcijańska, poezja katolicka, a środkami wiodącymi do tego celu są tzw. ‘środki stylistyczne’ zwane inaczej ‘tropami stylistycznymi’ (od greckiego *tropos* – zwrot, obrócenie).

Tropy są metodami tworzenia sensu wypowiedzi, budowania z wyrazów pewnych większych całości na poziomie wyrażenia, zwrotu lub zdania. Tropy stylistyczne są obecne na ogół w tekstach literackich. Uwypuklają one, intensyfikują wypowiedź autorską. Do tropów stylistycznych zaliczamy m.in.: epitet, porównanie, personifikację, antropomorfizację, animizację, animalizację, deifikację, reifikację, palimpsest, peryfrazę, eufemizm, hiperbole, litotę, alegorię, symbol, ironię, antyfrazę, metonimię, synekdochę, metaforę itd. Są one powszechnie dostępne, w sposób popularny omówione w internecie (np. w *Wikipedii*), który podąża za autorami słowników literackich, itd.

Idąc za wspomnianymi wskazówkami, przyjrzyjmy się bliżej po kolei tym tropom stylistycznym w zastosowaniu do poezji religijnej – liryki religijnej (w szczególności – liryki chrześcijańskiej). Jak dotąd nie spotkałem się z tekstem, który odnosiłby tropy stylistyczne do liryki chrześcijańskiej i wyjaśniał, jak można je użyć. Stąd niniejszy tekst, według mojej opinii, jest pierwszym tego typu opracowaniem w literaturze przedmiotu, choć nie zastąpi on podręczników pisania liryki chrześcijańskiej, a wszak bardzo brakuje praktycznych poradników tworzenia poezji religijnej, np. w Polsce.

Inna kwestia – czy można nauczyć kogoś pisać wiersze religijne? Innymi słowy – czy tworzenie poezji chrześcijańskiej jest „wyuczalne”? Czy możliwa jest dydaktyka poezji religijnej? Czy można kogoś nauczyć pisania utworów o tematyce religijnej i czy będzie to rzeczywista poezja chrześcijańska, a nie grafomania? Na to pytanie można odpowiedzieć następująco: jeśli dana osoba ma zadatki twórcze, jest uzdolniona (np. ma tzw. wysoką inteligencję słowną) i sporo popracuje nad swoim warsztatem literackim w sposób systematyczny i przez wiele lat,

tak, iż wydoskonali tę umiejętność (czynność pisania, czynność tworzenia), to wtedy jest szansa, że wytwory jej autorstwa można będzie zaliczyć do zbioru poezji. Rozumne powtarzanie czyni mistrza, także rozumne powtarzanie twórczości, czyli rozumnego aktu tworzenia.

Pracuje się natomiast nie tylko nad środkami stylistycznymi, ale także nad samym sobą (twórca pracuje nad twórcą), nad własną osobowością, aby ją pogłębić, uduchowić, nadać jej nowe wymiary duchowe w zakresie religii, wiary, religijności, pobożności, relacji człowieka do Boga – to jest celem. Należy rozróżnić środki od celów. Człowiek płytki, zewnętrzny, nieuduchowiony, itd. – nie będzie dobrym uczniem poetyckich mistrzów chrześcijańskiej liryki, bo nie ma pewnej wrażliwości, wyobraźni duchowej, pogłębienia duchowości i zainteresowania w osobistym drążeniu kwestii związanych z motywiką religijną. Wartości estetyczne (piękno) są zarazem wartościami personalistycznymi, ponieważ uwrażliwienie na piękno powoduje zarazem pogłębienie duchowości osoby ludzkiej (osoba, z grec. *prosopon*, łac. *persona*). Dobra i piękna liryka religijna (chrześcijańska poezja liryczna) z pewnością uwrażliwia człowieka na piękno Boga i Stworzenia, ukazuje relację pomiędzy osobą ludzką a Osobą (Trzema Osobami) Boga. Uduchowienie rozwija naszą wrażliwość na piękno, a nasza wrażliwość na piękno rozwija z kolei naszą duchowość i tak działa owo *perpetuum mobile*, czyli „zasada” wewnętrznego rozwoju twórcy. Owa wrażliwość na piękno i uduchowienie osoby ludzkiej tworzą ze sobą pewne sprzężenie zwrotne. Zwracał na ten fakt poniekąd uwagę już personalista Jakub Maritain przed II wojną światową w swojej książce (Jacques Maritain, *Sztuka i Mądrość*, przetłumaczyli z francuskiego K. i K. Górscy, Księgarnia św. Wojciecha, Poznań [1936]).

Przejdźmy zatem do tropów stylistycznych, aby omówić je skrótowo po kolei.

1. Epitet w poezji religijnej (liryce chrześcijańskiej)

Epitet to wyraz (przymiotnik, imiesłów, rzeczownik), który określa jakiś rzeczownik. Epitet jako trop stylistyczny podkreśla daną cechę przedmiotu, uwydatnia zabarwienie emocjonalne w relacji osoby (autora, podmiotu, bohatera) do danej rzeczy albo zjawiska, lub pełni

wyłącznie funkcję dekoracyjną (ozdobną). Można spotkać się z różnymi podziałami epitetów (np. w znanym słowniku Stanisława Sierotwińskiego (Stanisław Sierotwiński, *Słownik terminów literackich*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, wyd. 3, Wrocław 1970, lub późn.). Istnieją zatem A) epitety stałe, B) epitety złożone, C) epitety metaforyczne, D) epitety podmiotowe, E) epitety przedmiotowe, F) epitety dynamiczne, G) epitety statyczne, H) epitety barokowe, I) epitety tautologiczne, J) epitety zdobiące (dekoratywne), K) epitety superlatywne, L) epitety parzyste, Ł) epitety potrójne, nadto, moim zdaniem, M) epitety sprzeczne (oksymorony), tj. epitety antylogiczne, paradoksalne (paradoksy). Poniżej omówiono pokrótce te rodzaje epitetów z przykładami odnoszącymi się do motywów religijnych (chrześcijańskich).

A) Epitety stałe

Epitety stałe to określenia odnoszone zawsze do tego samego zjawiska, rzeczy lub osoby. Np. „Ojciec Święty” jako stały epitet określający każdego papieża („Święty”). Epitety stałe powtarzają się, podkreślając zasadniczą cechę bohatera (osoby, podmiotu), rzeczy (przedmiotu) lub zjawiska. Epitety stałe (np. „Święty”) mogą się odnosić do wielu osób, np. nie tylko do papieża, ale i do Parakleta, tj. „Duch Święty” i do wszystkich osób kanonizowanych (Świętych).

B) Epitety złożone

Epitety złożone to słowa określające, powstające ze złożenia minimum dwóch słów. Bywa na ogół, że jedno z tych słów wywodzi się z przymiotnika, a drugie z rzeczownika. Epitety złożone nierzadko są neologizmami. Klasycznymi wzorami są tu „różanopalca Jutrzenka”, „złousty mówca”. W poezji chrześcijańskiej zaś przykładami są: „Mistrz Nazareński” (Jezus Chrystus), „gwiazda betlejemska” (ciało/ciała niebieskie, które świeciło/świeciły na niebie w okresie narodzenia Jezusa Chrystusa), itd.

C) Epitety metaforyczne

Metafory użyte w epitetach mogą pełnić specjalną funkcję. Słowo użyte jako epitet metaforyczny (niedosłowny) do określenia innego słowa otrzymuje inne znaczenie, a pozbywa się znaczenia dosłownego. Na przykład w poezji religijnej (przykład własny, wymyślony przeze mnie dla potrzeb tekstu): „światlisty krzyż na zmartwychwstałej Golgocie”. Krzyż wiadomo – nie jest światłem, ale tu jest określony metaforycznym epitetem – jak gdyby był światłem. W rzeczywistości Jezus Chrystus jest Światłem, który oświeca mroki ziemskie. Krzyż nabiera tu cechy światlistości od Tego, który na nim wisiał. Ponadto wiadomo, że Golgota nie zmartwychwstała, a zmartwychwstał Jezus Chrystus, który na tejże Golgocie umarł. W akcie poetyckiej kreacji Golgotę określono metaforycznym epitetem, podkreślającym, że wraz ze Zmartwychwstaniem Jezusa Chrystusa – zmartwychwstanie także całe stworzenie, łącznie z nieożywioną Golgotą (!). Golgota jako miejsce czaszki – nie jest tu wiązana ze śmiercią, ale ze zmartwychwstaniem, paradoksalnie, bo taką siłę ma akt Zmartwychwstania Jezusa Chrystusa. Zamiana znaczeń i przypisanie niespotykanych normalnie właściwości rzeczom – daje poetycki efekt w postaci epitetu metaforycznego.

D) Epitety podmiotowe

Epitety podmiotowe (czyli np. uczuciowe, emocjonalne, a nadto, moim zdaniem, wolitywne, rozumowe) są to określenia, które wyrażają emocjonalne (uczuciowe) i/lub wolitywne i/lub rozumowe relacje autora z jakimś przedmiotem, jakąś rzeczą, np. „znenawidzone zło”, „okropne męki”, „umiłowane księgi”, „pożądane dobro”, „niechciane grzechy”, „mądre pouczenia”. Innymi słowy – mowa o określeniach osobowych (przynależnych zwykle osobom, czyli podmiotom), które stosujemy do rzeczy (przedmiotów), konkretnych lub także abstrakcyjnych.

E) Epitety przedmiotowe

Epitety przedmiotowe uwydatniają jakąś cechę przedmiotu (rzeczy), lecz bez przydawania mu wartości uczuciowej i/lub wolitywnej i/lub rozumowej – czyli ludzkiej, np. „latający anioł”, „mgliste niebo”, „ciemna noc”.

F) Epitety dynamiczne

Dynamiczne epitety, to nierzadko imiesłowy czynne, bo cechują one ruch przedmiotu (rzeczy) lub człowieka, np. „wstępujący w niebo Jezus Chrystus”, „upadający pod krzyżem Jezus”, „wędrująca gwiazda betlejemka”.

G) Epitety statyczne

Epitety statyczne są przeważnie w postaci imiesłowów biernych, bo określają rzecz (lub osobę) w spoczynku, np. Jezus Ukrzyżowany, Jezus z krzyża zdjęty, Jezus w grobie spoczywający.

H) Epitety barokowe

Epitetami barokowymi są epitety niezwykle rozbudowane, wyszukane w konstrukcjach, złożone z wielu słów, powtarzalne. Typowym przykładem z okresu baroku jest „szkolny przykład” – bardzo znany wiersz Jana Andrzeja Morsztyna pt. *Do Panny* (trzynastozgłoskowiec), w którym powtarza się epitet „twardy” w odniesieniu do pewnych przedmiotów, a następnie twardość tę (stopień twardości) odnosi się do człowieka (panny) przez porównanie.

Twarde z wielkim żelazo topione kopotem,
Twardy dyjament żadnym nie pożyty młotem,
Twardy dąb wiekiem starym skamieniały,
Twarde skały, na morskie nie dbające wały:
Twardsza-ś ty, panno, której lzy me nie złamały,
Nad żelazo, dyjament, twardy dąb i skały.

Jan Andrzej Morsztyn, *Do Panny*

Można by oczywiście wskazać epitety barokowe w poezji Kazimierza Macieja Sarbiewskiego, itd. Można i współcześnie tworzyć rozbudowane epitety „barokowe” w zakresie poezji religijnej, chrześcijańskiej, katolickiej, wymaga to jednak pewnej wprawy i biegłości.

Epitety barokowe nie skończyły się wraz z barokiem. Podaję tu przykład własny, będący parafrazą cytowanego wyżej wiersza, dla ilustracji wciąż żywej problematyki epitetu barokowego w zakresie współczesnej poezji religijnej (tekst jest jedenastozgłoskowcem – dla odmiany).

Piękne jest morze spokojne falami,
Piękny brylant błyszczący karatami,
Piękny trwa obraz przez mistrza stworzony,
Piękne kobiety, panny, wdowy, żony:
Piękniejsza-ś, Maryjo, w oczach poety,
Nad morze, brylant, obraz i kobiety.

Marek Mariusz Tytko, *Do Maryi* (2015)

I) Epitety tautologiczne (pleonazmowe)

Epitety tautologiczne (pleonazmowe) są w istocie powtórzeniami, określeniami oczywistych cech danego przedmiotu (danej rzeczy) lub osoby. Są one stylistycznymi ozdobnikami, np. bardzo znane powszechnie „masło maślane”, oraz przykłady własne: „światliste światło”, „ciemna ciemność”, „ludzki człowiek”, „Boski Bóg”, „krzyżowany Ukrzyżowany”, „nazaretański Nazarejczyk”, „zmarłychwstający Zmarłychwstały”, „maryjna Maryja”, betlejemski Betlejemczyk, Chrystus Chrystusowy, etc.

Widać, że użyte pierwszy raz epitety tautologiczne (tak samo jak każdy inny trop stylistyczny) pełnią jakąś funkcję poetycką (estetyczną), lecz powtarzane po raz kolejny są wtórne, epigońskie. Poeta powinien być twórczy i nigdy nie powtarzać cudzych pomysłów, lecz zawsze wymyślać własne, nowe. Sama nazwa ‘poeta’ oznacza ‘twórcę’, czyli tego, kto tworzy, a nie powtarza (odtworza) cudze słowa, cudze określenia, cudze rymy, etc., bo taki ktoś tylko powtarzający cudze określenia (czyli realnie nietwórczy) jest epigonem albo nawet grafomanem. Trzeba czasem sporo wysiłku, aby wymyślić coś naprawdę nowego i oryginalnego.

J) Epitety zdobiące (dekoratywne)

Epitety zdobiące, czyli epitety dekoratywne (łac. *epitetum ornans*, np. „złote gwiazdy”, „perłowe usta”) są określeniami banalnymi, „zgranymi”, „oklepanymi”, powszechnymi, a w poezji religijnej - obecnymi w modlitwach np. – „Święty Bóg”, „Bóg Wszechmocny”, „Bóg Wszechmogący”, „Bóg Nieskończony”, „Kochający Ojciec”, etc.

K) Epitety superlatywne

Epitety superlatywne (od. łac. *gradus superlativus* – najwyższy stopień: pozytywny lub negatywny!) są określeniami przypisującymi jakiemuś przedmiotowi lub osobie jakąś cechę w stopniu najwyższym (pozytywnym lub negatywnym), np. „najmądrzejszy prorok”, „najszczęśliwsze niebo”, „najczarniejsze piekło”.

L) Epitety parzyste

Epitetami parzystymi są określenia występujące parami (po dwa), odnoszące się jednak do jednej rzeczy lub osoby. Powtarzanie epitetu powoduje, że w wierszu tworzy się specjalny rytm.

W słynnym wierszu metafizycznym Adama Mickiewicza, przytaczanym tu jako „szkolny przykład”, czytamy:

Polwały się łąy me czyste, rześiste
Na me dzieciństwo sielskie, anielskie,
Na moją młodość górną i durną,
Na mój wiek męski, wiek kłęski;
Polwały się łąy me czyste, rześiste...

Adam Mickiewicz, *Polwały się...*

Ł) Epitety potrójne

Epitetami potrójnymi są określenia występujące trójkami (po trzy), odnoszące się jednak do jednej rzeczy lub osoby. Potrojenie epitetu powoduje, że w wierszu tworzy się inny rytm (potrójny zestaw epitetów, coś więcej niż „paralela”, tj., moim zdaniem, ‘trojak’).

Formalny przykład własny dla ilustracji ‘epitetów potrójnych’, czyli nazwijmy je tu zgodnie z prawdą – ‘trojaków’ (przykład niewyszukany pod względem rymów):

Pan świetlisty, jaśniejący i promieniujący,
Bóg miłujący, zbawiający i szczęściem darzący.

M) Epitety sprzeczne (oksymoroniczne, antylogiczne)

Epitetami sprzecznymi, tj. oksymoronami są określenia logicznie się wykluczające, dosłownie niemożliwe, wewnętrznie sprzeczne. Słowo ‘oksymoron’ wywodzi się z języka greckiego *oksymōros*, tj. *oksy’s* – ostry i *mōros* – tępy. Oksymorony są antylogiami tworzonymi przez zestaw wyrazów o całkowicie przeciwstawnych znaczeniach.

Oksymorony składają się z rzeczownika i przymiotnika lub z czasownika i przysłówka. Oksymorony są w istocie paradoksami. Przykładowo np. znane mniej lub bardziej zestawienia rzeczownikowo-przymiotnikowe: „wrzący lód”, „lodowaty wrzątek”, „zimny gorący”, „gorące zimno”, „woda ognista”, „wodnisty ogień”, „zimny ogień”, „czarne światło”. A w poezji religijnej „piekielne niebo”, „niebiańskie piekło”, „wniebowstąpienie piekielne”, „wpiekłowstąpienie niebiańskie”, „ziemski czyściciel”, „czyścicowa ziemia” („ziemia czyścicowa”), „Boski diabeł”, „Diabelski Bóg”, „diaboliczny archanioł”, „archanielski demon” (przykłady własne dla ilustracji problemu oksymoronicznego w poezji religijnej), etc.

Przykłady dla zestawień czasownikowo-przysłówkowych: „spiesz się powoli”, „spowalniaj pospiesznie”. Istnieją także, moim zdaniem, oksymorony rzeczownikowo-rzeczownikowe, np. „początek końca” albo „koniec początku”. Dla poezji religijnej można podać przykłady własne dla ilustracji epitetów sprzecznych o typie czasownikowo-przysłówkowym: „diablić się anielsko”, „pieklić się niebiańsko”, „w niebo wstępować piekielnie” i przymiotnikowo-przysłówkowym: „rozanielony diabelnie”, „demoniczny anielsko”. Epitety paradoksalne są w istocie rozbudowanymi oksymoronami.

2. Porównanie w poezji religijnej (liryce chrześcijańskiej)

Porównania (w jęz. łac. *comparatio*) – są dwuczłonowymi konstrukcjami złożonymi zwykle z dwóch słów (to, co jest porównywane, łac. *comparandum* i to, do czego się porównuje, łac. *comparans*). Obydwa człony (np. słowa) połączone są łącznikami typu: ‘jak’, ‘jakby’, ‘jako-by’, ‘jak gdyby’, ‘na kształt’, ‘niby’, ‘podobny’, ‘na podobieństwo’ itd. *Comparandum* oraz *comparans* mają wspólną cechę znaczeniową, wspólną jakość (trzecie słowo, trzecią część – podstawę porównawczą), zwaną po łac. *tertium comparationis* (wspólną cechę do porównania). Przykładowo porównania własne z zakresu z poezji religijnej: „mądry jak król Salomon”, „nieśmiertelny jak dusza”, „wieczny jak gdyby był Bogiem”, „artysta boski na kształt Stwórcy”, „stworczy niby Bóg”, „ukrzyżowany na podobieństwo Jezusa”, „święty podobny Chrystusowi”.

Istnieją także tzw. porównania homeryckie lub homerowe (nazwa od imienia starożytnego epika Homera), które są niezwykle rozbudowane. Porównanie to składa się z dwóch części, przy czym druga z nich (następująca po spójniku ‘jak’, ‘jako’, ‘jak gdyby’, itd.) jest bardzo rozbudowanym obrazem. W poezji religijnej (psalmicznej) mamy takie oto bardzo znane porównanie homeryckie (Ps 42,2):

Jak łania pragnie
wody ze strumieni,
tak dusza moja pragnie
Ciebie, Boże.

(*Biblia Tysiąclecia, Księga Psalmów*)

3. Personifikacja w poezji religijnej (liryce chrześcijańskiej)

Personifikacje (w jęz. łac. *persona* – osoba i łac. *facere* – czynić, robić), czyli uosobienia – przedstawiają (przenośnie) zwierzęta i rośliny, przedmioty nieożywione (rzeczy), zjawiska albo idee jako osoby ludzkie. Personifikacje utarte, tj. powszechnie spotykane, to np. „zwariowany dzień”, „wariackie papiery”. W sztuce chrześcijańskiej personifikacjami

są postaci Eklezji (Kościoła) i Synagogi (judaizmu) przedstawiane jako kobiety z odpowiednimi atrybutami przy sobie, tj. z przedmiotami dla nich charakterystycznymi. Personifikacje są nazywane czasem także antropomorfizacjami (czyli obrazami ukształtowaniami na podobieństwo człowieka). Różnice pomiędzy nimi są nieostre. Personifikacje cechują się sztucznością i umownością, konwencjonalnością obrazów. Antropomorfizacje są mniej konwencjonalne, bo ludzkie cechy psychiczne lub fizyczne przydają tylko pewnym aspektom rzeczy, zwierząt, zjawisk, etc., są więc raczej ‘psychizacjami’ świata natury.

Według koncepcji Jerzego Ziomka personifikacja łączy się z tzw. *sermocinatio*, przypisującym postaciom fikcyjnym albo rzeczywistym – jakieś dialogi lub monologi. Przedmioty ani pojęcia (idee, abstrakty) mówić oczywiście nie mogą. Zabieg fikcji osób (łac. *fictio personae*) polega jednak na przypisaniu jakichś rzekomo wypowiedzianych słów pewnym przedmiotom i pojęciom (ideom, abstraktom), które stają się jakby osobami dramatu (łac. *dramatis personae*) albo rzeczywistymi osobami dramatu (np. w moralitecie). Personifikacjami są np. trzy „siostry”: Wiara, Nadzieja i Miłość. Personifikacjami były także postaci (‘upersonifikowane pojęcia’) takie jak Sztuka, Natura, Symetria, Harmonia, Poezja – ta ostatnia to kobieta z wieńcem laurowym, Sprawiedliwość – kobieta z wagą w dłoni (Cesare Ripa, *Ikonologia*, 1593).

4. Antropomorfizacja w poezji religijnej (liryce chrześcijańskiej)

Antropomorfizacje albo antropomorfizmy – nadają przedmiotom (rzeczom), pojęciom, zjawiskom, zwierzętom, itp., cechy ludzkie oraz człowiecze motywy działania. W jęz. greckim *anthrōpos* oznacza „ludzki” a *morphē* to „kształt” lub „forma”. Antropomorfizacja jest zatem „uczłowieczaniem”, np. rzeczy, pojęć, zwierząt poprzez jakiś chwyt językowy, ale rzeczy nadal pozostają rzeczami, pojęcia – pojęciami, zwierzęta – zwierzętami. W zakresie poezji religijnej podaję przykłady własnej antropomorfizacji dla ilustracji problemu: „krzyż ramionami przytulił Jezusa”, „Jezioro Genezaret patrzyło błękitnym okiem ku niebu”, „krzak gorejący tańczył w płomieniach przed zdumionym Mojżeszem”. Granica pomiędzy personifikacjami a antropomorfizacjami jest umowna. W poezji chrześcijańskiej typowym przykładem

antropomorfizacji jest przedstawienie Boga (Boga Ojca) jako staruszka z siwą brodą, brodatego starca przechadzającego się po raju (to bierze się m.in. z ikon wschodnich typu ‘Bóg Odwieczny Dniami’). Bóg nadal pozostaje Bogiem, ale jest już dla nas wyobraźalny jako Starzec.

5. Animizacja w poezji religijnej (liryce chrześcijańskiej)

Animizacje, tj. ożywienia (łac. *anima* – dusza) – nadaje nieożywionym przedmiotom albo pojęciom abstrakcyjnym cechy istot żywych, np. w poezji religijnej (lub pieśni religijnej): „ryczy skała”, „księżyc goni słońce na niebie”. Ten proces ma miejsce także w języku potocznym: np. „wstaje dzień”, „idzie zima”. Ożywianie przedmiotów nieożywionych w poezji (także religijnej, np. w psalmach) ma za zadanie zdynamiczować sytuację liryczną, ożywić, nadać ruch przedmiotom lub pojęciom. Przykład własny „biblijny” dla ilustracji: „Morze Czerwone zamknęło swą paszczę i pochłonęło wojska faraona”. Paszcza wszak przysługuje zwykle zwierzętom, nie morzu.

6. Animalizacja w poezji religijnej (liryce chrześcijańskiej)

Animalizacje, czyli uzwierżenia, nadają rzeczom lub osobom cechy zwierzęce. Animalizacje ludzi służą ich deprecjacji, np. w poezji Jana Twardowskiego o jakimś ateście powiedziano, że pies bardzo rzadko chodzi do kościoła (inwektywa). Z kolei animizacja służy sublimacji podmiotu (uwzniośnieniu rzeczy). Podobną funkcję uwznioślającą (lub sublimującą) pełni personifikacja, np. w poezji religijnej – przykład własny dla ilustracji: „na Golgocie krzyż rozwartymi ramionami uskrzydłony ulatuje w niebo”. W poezji chrześcijańskiej utartą animalizacją jest Duch Święty przedstawiany pospolicie jako ulatująca gołębica (animalizacja Boga-Ducha, a w zasadzie ornitologizacja, ornityzacja, „uptaszęcenie” Ducha).

7. Deifikacja w poezji religijnej (liryce chrześcijańskiej)

Ubóstwienia, czyli deifikacje, były obecne w mitologii greckiej czy egipskiej. W starożytnym Egipcie deifikowano zwierzęta, a w starożytnej

Grecji deifikowano ludzi (dosłownie ubóstwiano bohaterów). W poezji chrześcijańskiej śladem takiego ubóstwienia jest np. twórczość Kazimierza Macieja Sarbiewskiego – motyw zwany w jęz. łac. *deus artifex* (artysta – Bóg), a to z racji twórczości, która upodabnia człowieka do Boga (i aktu twórczego do aktu Stwórczego). Współcześnie deifikacje ocierają się o idolatrię, tj. kult bożków, bałwochwalstwo, którymi są „boskie gwiazdy” filmowe (znani aktorzy, znane aktorki z ekranu) czy „gwiazdy piosenki”. rozmaici pospolici celebryci kreowani na współczesnych jakoby „bogów”, etc. W poezji religijnej deifikacja pełni raczej funkcję negatywną (porównanie kogoś do bożka – jest w istocie negatywne, a nie do Boga), z wyjątkiem sytuacji tego typu, jak opisana wyżej kwestia *deus artifex*, gdy człowiek jest „na obraz i podobieństwo Boże” przebóstwiony (ale nie – ubóstwiony) w jakimś obrazie lirycznym.

8. Reifikacja w poezji religijnej (liryce chrześcijańskiej)

Reifikacje są to procesy urzeczowienia abstraktów, tj. traktowania abstrakcyjnych idei jako rzeczy materialnych. Reifikacje są materializacjami, intencjonalnym przemianieniem abstrakcji w konkrety. Np. w poezji religijnej niewyobrażalna otchłań (pustka, nicność) przedstawiona jako konkretne „bramy piekła”, a niewyobrażalne niebo (stan szczęśliwości wiecznej) jako konkretny „raj” (rajski ogród).

9. Palimpsest w poezji religijnej (liryce chrześcijańskiej)

Palimpsesty (w jęz. greckim *palimpseston*, od *palin* – ‘ponownie’ oraz *psao* – ‘ścieram’) – to rękopisy spisane na używanych uprzednio materiałach piśmienniczych, z których starto wcześniejszy tekst. Inny termin to ‘reskrypt’, czyli *codex rescriptus* (w jęz. łac. kodeks zapisany na nowo). W sensie metaforycznym słowo „palimpsest” znaczy także ‘wypowiedź wieloznaczną’, o wielowarstwowych znaczeniach. W poezji religijnej palimpsest w sensie środka stylistycznego może być użyty metaforycznie jako tekst stylizowany „starszy”, przebijający przez nową warstwę słów. Teoretycznie takie konstrukcje stylistyczne wymagają od autora wielkiej finezji i biegłości w tradycji kultury. Np. przez

współczesną warstwę literacką przebijają cytaty z *Biblii* (fragmenty bibły to przypadkowo wtórnie odsłonięte).

10. Peryfrazą w poezji religijnej (liryce chrześcijańskiej)

Peryfrazy (czyli omówienia, wyrażenia omowne) – zastępują dane słowo przez jakieś inne słowa znaczeniowo równoważne. Stylistycznie urozmaicają tekst, eliminują powtórki, tworzą aluzje, etc. W poezji religijnej zamiast pisać w każdym zdaniu ‘Jezus Chrystus’ pojawiają się określenia omowne typu: Nazarejczyk, Mistrz z Nazaretu, Betlejemczyk, Ukrzyżowany, Który zmartwychwstał, Ten, który wstąpił w niebo, Syn Boży, Syn Człowieczy, Słowo, Które stało się Ciałem, Który rozmnożył chleb, Uzdrowiciel Trędowatych, Przemieniony na Górze Tabor, etc.

11. Eufemizm w poezji religijnej (liryce chrześcijańskiej)

Eufemizmy są odmianą peryfrazy, zwykle łagodzą znaczenia słów np. potocznie ‘mijanie się z prawdą’ oznacza ‘kłamstwo’. Eufemizmy (z języka greckiego *euphēmismós*, od *eu* ‘dobrze’ i *phemi* ‘mówić’) – to słowo (pozytywne lub neutralne) lub zestaw słów (pozytywnych lub neutralnych znaczeniowo) zastępujące inne słowo (negatywne znaczeniowo) lub zwrot (negatywny), które nie powinno być używane np. z powodów kulturowych (np. wulgaryzm, tabu, etc.), np. ‘córa Koryntu’ – zamiast ‘ladacznica’, ‘widzący inaczej’ – zamiast ‘ślepy’, ‘mądry inaczej’ zamiast ‘głupi’, ‘uczciwy inaczej’ zamiast ‘oszust’. Dany eufemizm ma co najmniej jedną cechę wspólną ze słowem, które zastępuje, wywołując przy tym pozytywne albo neutralne skojarzenia. Eufemizmami w sferze religijnej są m.in. tak znane zwroty, jak: ‘odszedł do Domu Ojca’, ‘zasnął w Panu’ – zamiast ‘umarł’, etc. Eufemizmy nie są synonimami.

12. Hiperbola w poezji religijnej (liryce chrześcijańskiej)

Hiperbole, tj. przesadnie (w jęz. greckim *hyperbola*, w jęz. łacińskim *superlatio*, tj. ‘wyolbrzymienie’, ‘przesadnia’) wyolbrzymiają cechy

przedmiotów, osób albo zjawisk. Przesadnia dotyczy ilości, rozmiaru, relacji emocjonalnej, przyczyny, skutku albo znaczenia (sensu). W poezji religijnej znany przykład: wybaczaś siedemdziesiąt siedem razy (czyli zawsze), etc.; przykład z życia – proszę cię milion razy, itd.

13. Litota w poezji religijnej (liryce chrześcijańskiej)

Litoty (w jęz. greckim *litotes* – ‘skromność’, ‘prostota’) są przeciwieństwem hiperboli, służą osłabieniu negatywnych, pozytywnych lub neutralnych zwrotów lub wyrażeń. Litoty zastępują dane określenie właściwe przez tzw. ‘zaprzeczone wyrażenie antonimiczne’ (na zasadzie podwójnego przeczenia otrzymujemy tożsamość logiczną), np. ‘cichy’ to ‘niegłośny’, natomiast ‘głośny’ to ‘niecichy’, z kolei ‘głupi’ to ‘niemądry’, a ‘mądry’ to ‘niegłupi’, dalej ‘gruby’ to ‘niechudy’, a ‘chudy’ to ‘niegruby’, następnie ‘brzydki’ to ‘nieurodzivny’ lub ‘niepiękny’, a ‘piękny’ lub ‘urodzivny’ to ‘niebrzydki’, z kolei ‘bogaty’ to ‘niebiedny’. a ‘biedny’ to ‘niebogaty’, itd. Litoty to zaprzeczenia antonimu słowa. W poezji religijnej przykłady własne litot: ‘grzeszny’ to ‘nieświęty’, a ‘święty’ to ‘niegrzeszny’, natomiast ‘diabelski’ to ‘nieanielski’, a ‘anielski’ to ‘niediabelski’, dalej ‘piekielny’ to ‘nierajski’, a ‘rajski’ to ‘niepiekielny’, choć tu sprawa nie jest tak oczywista z racji istnienia czyśćca... i ziemi, a więc bytów pośrednich. Litota może być także ‘rzeczownikowa’, np. ‘śmierć’ to ‘nieżycie’, etc., a ‘życie’ to „nie-śmierć”, człowiek to ‘nie-Bóg’, itd.

14. Alegoria w poezji religijnej (liryce chrześcijańskiej)

Alegoriami (w jęz. greckim *allēgoria*, od *allēgoréo* – „mówię w przenośni, obrazowo”) – nazywa się obrazowe (przenośne lub symboliczne) jednoznaczne, ukonkretnione przedstawienia pojęć, idei, abstrakcyjnych wydarzeń, sytuacji. Alegorie są zwykle personifikacjami (fikcyjnymi osobami) ukazanymi z pewnymi jednoznacznymi atrybutami (rzeczami) albo tzw. emblematami mającymi jakieś konkretne jedno znaczenie. Alegorie wchodzą do świata przedstawionego np. w poezji jako motyw, postać), stąd często są personifikacjami. Kobieta z wieńcem laurowym to alegoria poezji, kobieta z wagą w dłoni to sprawiedli-

wość, archanioł z wagą w dłoni to sąd ostateczny, etc. Alegorie zostały „jednoznacznie” ‘skodyfikowane’ przez Cesarego Ripę w jego dziele pt. *Ikonologia* (1593), wielokrotnie wznawianym i bardzo popularnym w kulturze, używanym zwłaszcza przez plastyków. Obecne są także w poezji w postaci opisów obrazów alegorycznych. Zob. hasło *Alegoria*, [w:] *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, pod red. Stefana Kozakiewicza, Warszawa, PWN 1969, lub późn.).

15. Symbol w poezji religijnej (liryce chrześcijańskiej)

Symbole (z greckiego *sýmbolon*, od grec. czasownika *symbállo* – ‘zbieram’, ‘porównuję’, ‘składam’, ‘łączę’ np. dwie części przełamane przedmiotu) – mają, w odróżnieniu od alegorii, nie tylko znaczenie dosłowne i wiele dodatkowych znaczeń ukrytych (symbole nie są jednoznaczne, ale wieloznaczne, a raczej wieloznaczeniowe, niebezpośrednie). Symbole zastępują jedno pojęcie innym pojęciem, krótkim, wyrazistszym, konkretniejszym, itd. Symbol jest znakiem konwencjonalnym, ale niejednoznacznym. Symbolami władzy króla są: korona, berło, jabłko, włócznia. Polskie symbole patriotyzmu to np. Rodło (znak Polaków w Niemczech, nawiązujący do schematu przebiegu rzeki Wisły w kształcie łamanej litery S) i Kotwica ze znakiem P (znak Polski walczącej).

W religii chrześcijańskiej istnieją ‘symbole wiary’ (nie tylko modlitwa zwana *Credo*), tj. ‘Krzyż’ (także staurogram), ‘Ewangelia’, ikona (np. Pantokrator), ryba (grec. *ichthys* tzw. chrystogram), które wskazują na bycie chrześcijaninem, na wiarę chrześcijańską. Chrystogram Chi Rho – to jeden z najstarszych chrystogramów używanych przez chrześcijan. Chrystogram Chi-Rho (monogram ☩) wygląda jak duża polska litera P (tj. w rzeczywistości grecka litera *rho*) oraz mała łacińska litera ‘iks’ (w rzeczywistości grecka litera *chi*) nałożone na siebie. Ten znak powstał z nałożenia pierwszych dwóch greckich liter Chi i Rho pochodzących z greckiego słowa Chrystus ΧΡΙΣΤΟΣ [Christos, Pomazaniec, Namaszczony]. Ryba (grec. *ichthys*) – była pierwotnym symbolem chrześcijan. Symbol wziął się z podobieństwa do greckiego skrótu imienia ΙΗΣΟΥΣ (*Iesous*, tj. Jezus). W cywilizacji łacińskiej skrót: IHS to litery (jota-eta-sigma) z greckiego imienia ΙΗΣΟΥΣ. W średniowieczu błędnie

odczytano grecką drugą literę – ‘etę’ (e) z imienia Jezus jako łacińskie ‘h’, stąd błędny skrót IHS, a nie prawidłowy: IES. Symbol ryby jednak się przyjął w kulturze. Tak samo wtórne wyjaśnienie ‘IHS’ – jako *Iesus Hominum Salvator* (Jezus Zbawca Ludzi).

Symbole wieloznaczne w poezji Młodej Polski pojawiały się u Kazimierza Przerwy-Tetmajera czy u Jana Kasprówicza (limba, róża), albo u wczesnego Leopolda Staffa, itd. W malarstwie natomiast np. u Jacka Malczewskiego.

16. Ironia w poezji religijnej (liryce chrześcijańskiej)

Ironia (w jęz. greckim *eironía*, ‘przestawienie’, ‘pozorowanie’, udawanie, oszukiwanie, w jęz. łacińskim – *ilussio*, *dissimulatio*, iluzja), jest w istocie szyderstwem, w intencji wypowiedzi opartym na niezgodności, np. przeciwieństwie, dwóch poziomów wypowiedzi dosłownego (np. pozytywnego) i ukrytego (negatywnego). Ironia odnosi się także do zjawisk albo sytuacji, które są niezgodne z oczekiwaniami; np. jeśli faktyczne skutki (rezultaty) czegoś są całkowicie przeciwstawne do pierwotnej przyczyny (przeciwne niż pierwotny zamiar, pierwotna intencja). Ironia jest wyrażaniem się nie wprost, np. chwaleniem przez naganę (i na odwrót – zganiem kogoś przez pochwałę). Ironia bywa potocznie łączona z zawoalowaną kpina, złośliwością, wyśmiewaniem, dystansem, wyśmiewaniem, udawaniem, satyrą.

Ironia ma kilka odmian: 1) ironia sytuacyjna, 2) ironia losu (ironia kosmiczna), 3) ironia historii, 4) ironia sokratejska, 5) ironia tragiczna (dramatyczna, antyczna, np. w przypadku Edypa niezdającego sobie sprawy ze swego położenia), 6) ironia romantyczna (postawa dystansu wobec świata i wobec własnej twórczości, prymat artysty nad dziełem, traktowanie literatury jako gry, konstrukcja utworu łącząca różne konwencje literackie, formy obrazowania i style, np. poemat dygresyjny *Beniowski* J. Słowackiego).

Ironia pełni następujące funkcje: 1) wykpiwanie cudzych poglądów lub postępowania, albo postawy czy cech przeciwnika (funkcja satyryczna); 2) wzmocnienie argumentacji; 3) urozmaicenie toku narracji; 4) zdystansowanie się wobec zjawisk, osób i samego siebie (autoironia).

Ironię uzyskuje się przez następujące techniki: 1) pozorowaną zgodę z ofiarą ironii; 2) pozorowaną zachętę, pozorną radę dla ofiary; 3) pozorowaną obronę ofiary; 4) pozorowany atak na przeciwników ofiary; 5) pochwałę przez naganę lub naganę przez pochwałę; 6) pozorowaną wątpliwość; 7) odwołanie się do niedorzecznych poglądów – jakoby wyznawanych przez większość społeczności; 8) ironiczne nominowanie kogoś na fikcyjne stanowiska, nieistniejące urzędy, obdarzanie kogoś fikcyjnymi tytułami, przydomkami.

Z kolei postawa ironiczna cechuje się dystansem do rzeczywistości, spokojem w ocenie sytuacji, brakiem zaangażowania osobistego, chłodem uczuciowym.

Ironia przejawia się przez różne formy, takie jak: 1) antyfraza (przeciwieństwo dwóch poziomów wypowiedzi), 2) hiperbola, 3) litota, 4) pytanie retoryczne, 5) niezgodność stylistyczna, 6) aluzja, 7) niedopowiedzenie.

W poezji religijnej ironia może, moim zdaniem, znaleźć zastosowanie w stopniu ograniczonym, np. w moralitecie religijnym (epicznym), gdzie wyśmiewa się np. diabła, etc. Ironizowanie poetyckie wobec osoby Boga czy świętych jest postawą niegodną chrześcijanina, dlatego powinno się jej unikać, wszak modlitwa duchowa nie może być satyrą ze świętości, bo przestaje być modlitwą. Warto jednak wiedzieć, jak przeciwnicy chrześcijaństwa, posługując się ironią, niszczą je, także w literaturze.

17. Sarkazm w poezji religijnej (liryce chrześcijańskiej)

Sarkazm (w jęz. greckim *sarkasmos*, od *sarkazo* – ‘przygryzam wargi z wściekłości’, stąd łacińskie *sarcasmus*). Sarkazm bywa błędnie utożsamiany z ironią. W istocie sarkazm to ostra krytyka personalna, szyderstwo, którego elementami są zjadliwość, uszczypliwość, gorycz, negatywny ładunek emocjonalny (tzw. ‘wylewanie żółci’). W poezji religijnej ma on bardzo ograniczone zastosowanie np. wobec postaci diabła w moralitecie (epicznym) etc. W poezji religijnej nie powinno się stosować, moim zdaniem, sarkazmu wobec prawd wiary, Boga, świętych, wiernych, ludzi.

18. Antyfrazyza w poezji religijnej (liryce chrześcijańskiej)

Antyfrazyza (w jęz. greckim *antiphrasis*), przeciwieństwa dwóch poziomów wypowiedzi, to słowa, wyrażenia lub zwroty, których sens jest odwrotnością znaczenia dosłownego. Antyfrazyza wyolbrzymia i wyszydza jakąś negatywną cechę, np. ‘Ale jesteś święty!’ (w znaczeniu: ‘ale jesteś grzeszny’, ‘ale jesteś mądry!’ – w znaczeniu ‘ale jesteś głupi!’), itd.

19. Metonimia w poezji religijnej (liryce chrześcijańskiej)

Metonimie (w jęz. greckim *metonymía*, zamiennia) – zastępuje nazwę pewnego przedmiotu albo zjawiska nazwą innego, związanego z nim w sposób uchwytny. Istnieją różne rodzaje metonimii: 1) metonimia przyczyny (np. ‘czytam ks. Twardowskiego’ zamiast ‘czytam utwory ks. Twardowskiego’), 2) metonimia skutku (np. ‘wypociny’ zamiast ‘marne dzieło powstałe w wyniku wysiłku’), 3) metonimia miejsca (np. ‘Watykan ogłosił’, zamiast ‘Papież ogłosił’), 3) metonimia narzędzia (np. ‘najlepsze pióro w poezji religijnej’ zamiast ‘najlepszy poeta w zakresie poezji religijnej’), 4) metonimia zawartości (np. ‘kielich’ zamiast ‘kielich goryczy’), 5) metonimia oznaki (np. ‘tłuma’ zamiast ‘papież’), 6) metonimia konkretności (np. ‘głowa’ zamiast ‘umysł’, tj. „tęga głowa”, w znaczeniu wybitny umysł).

20. Synekdocha w poezji religijnej (liryce chrześcijańskiej)

Synekdochy (w jęz. greckim *synekdoche*, ogarnienie) są rodzajem metonimii, to ekwiwalenty (zamienniki) np. na zasadzie wyrazów bliskoznacznych. Synekdochy wskazują na pewne zjawiska (lub rzeczy) poprzez użycie nazw innych zjawisk (lub rzeczy), zawierających te pierwsze (zjawiska lub rzeczy) lub zawierających się w owych pierwszych (zjawiskach lub rzeczach).

Istnieją różne odmiany synekdoch (‘ogarnień’): 1) synekdocha części zamiast całości np. ‘próg’, ‘dym’, ‘dach’ zamiast ‘dom’ (synekdocha *pars pro toto*), 2) synekdocha całości zamiast części, np. ‘spotkanie kultur’, zamiast ‘spotkanie przedstawicieli kultur’ (synekdocha *totum pro parte*), 3) synekdocha materiału zamiast przedmiotu wykonanego

materiału np. ‘stukał drewnem o posadzkę’ zamiast ‘stukał laską z drewna o posadzkę’, ‘żelazo’ zamiast ‘miecz’, 4) synekdocha rodzaju zamiast gatunku, np. ‘śmiertelnicy’ zamiast ‘ludzie’ (i odwrotnie: synekdocha gatunku zamiast rodzaju), 5) synekdocha liczby określonej zamiast liczby nieokreślonej, np. ‘tysiąc myśli w mojej głowie’ zamiast ‘myśli w mojej głowie’, 6) synekdocha liczby mnogiej w miejsce pojedynczej (*pluralis pro singulari*) np. ‘kocham raje’ zamiast ‘kocham raj’ lub odwrotnie – użycie liczby pojedynczej w miejsce liczby mnogiej na określenie obiektów (*singularis pro plurali*), np. ‘włos się jeży na głowie’ (zamiast ‘włosy się jeżą na głowie’), 7) synekdochy imienia osoby zamiast nazwy pospolitej, np. użycie imienia ‘Zoil’ zamiast nazwy pospolitej – ‘złośliwy krytyk’, ‘Dintojra’ zamiast ‘masakry’.

Synekdochy występują w *Biblii* (np. Krn 1,41; Ap 3,6), literaturze łacińskiej i literaturach narodowych. Synekdochy powinno się tworzyć nowe, wymyślać, a nie powtarzać już istniejących. bo to nie jest twórcze. Dotyczy to także tworzenia poezji religijnej. Trzeba pomyśleć, zanim się napisze jakiś trop stylistyczny.

21. Metafora w poezji religijnej (liryce chrześcijańskiej)

Metafory (w języku greckim *metaphorá*), czyli przenośnie, zestawiają składniowo ze sobą co najmniej dwa obce znaczeniowo słowa, przy czym tworzy się inne znaczenie niż dosłowny sens owych zestawionych słów. Metafory działają jak analogie, tj. w zestawieniu ze sobą co najmniej dwóch różnych kontekstów, prowadzą do odkrycia nowego sensu. Arystoteles napisał w swoim klasycznym dziele pt. *Peri poiitikḗs*, że „Metafora jest to przeniesienie nazwy jednej rzeczy na inną: z rodzaju na gatunek, z gatunku na rodzaj, z jednego gatunku na inny, lub też przeniesienie nazwy z jakiejś rzeczy na inną na zasadzie analogii” (Arystoteles, *Poetyka*, 1457 b). Stagiryta dał taki oto przykład: ‘starość jest wieczorem życia’. Metaforę, według tego Perypatetyka, tworzy się dzięki dostrzeżeniu jakichś podobieństw w rzeczach do siebie niepodobnych. Byłoby błędem zrównywanie ze sobą porównania i przenośni. W porównaniu podobieństwo jest wyraźnie określone, a w przenośni – owo podobieństwo nie jest tak jednoznaczne, stąd metafory mogą być odczytywane na wiele sposobów.

22. Stylizacja biblijna w poezji religijnej (liryce chrześcijańskiej)

Piszząc o tropach stylistycznych, nie sposób nie wspomnieć o stylizacji biblijnej, czyli naśladowaniu w formowaniu warstwy językowej tekstu literackiego cech i stylu *Biblii*. W stylizacji biblijnej autor zażywa biblijne schematy ideowe, układa opisane zdarzenia na wzór biblijnych, przejmując z *Biblii* metafory, alegorie, porównania, ponadto czerpie z biblijnej formy językowej, wyrażań, zwrotów, bierze z *Pisma Świętego* charakterystyczne słownictwo (nazewnictwo) albo imiona osobowe. Stylizacja biblijna to także naśladowanie biblijnych gatunków literackich, takich jak: treny, psalmy, pieśni, przypowieści, przysłowia, teksty prorockie. Autorzy stosują stylizację biblijną w literaturze pięknej, chcąc nadać własnym dziełom powagi i dostojności. Także naśladowanie charakterystycznej rytmiki biblijnych wersetów (z pauzami – średniówkami), tworzenie członów paralelnych (tzw. paralelizm części) jest rodzajem literackiej stylizacji na *Biblię*. Dobrym przykładem stylizacji biblijnej jest przekład *Psalmów* dokonany przez Czesława Miłosza, gdzie zastosował on paralelizm synonimiczny, paralelizm antyetyczny i paralelizm syntetyczny. W biblijnej stylizacji na ogół autorzy naśladują rytmikę biblijnych wersetów.

Styl biblijny to styl literacki, występujący w księgach *Starego i Nowego Testamentu*. Utwory świeckie, które cechuje styl biblijny, mają bardzo podniosły (wzniosły, dostojny) charakter. Styl biblijny, wg egzegetów, dzieli się na kilka rodzajów stylów, o których specyfice decydują elementy języka oraz idei: 1) styl objawiający: użyto pierwszej osoby liczby pojedynczej, wzmocnionej zaimkiem osobowym np. „Ja Jestem” (Wj 3,6; 3,14; 20,2; Jr 7,11; także J 4,26; 8,12,58), „Ja, Jahwe” (Pwt 5,6; Oz 12,10); 2) styl hieratyczny: jest uroczysty, namaszczone; hieratyczność uzyskuje się m.in. przez odmienny szyk wyrazów, np. przestawny szyk przymiotnika i zaimka; składnię, m.in. przewagę zdań współrzędnie złożonych; rozpoczynanie zdań spójnikami; 3) styl jurydyczny (prawniczy): prawne przepisy, sentencje i wskazówki; 4) styl liturgiczny (aklamacje, doksologie), 5) styl mądrościowy (apoftegmaty, przysłowia, anegdoty, zagadki, np. Sdz 14,18; Prz 30,15-33), parenezy, dzięki czemu przekształca się mądrość tradycyjną, opartą o doświadczenie życiowe, w mądrość typu religijnego, 6) styl apokaliptyczny

przedstawia terażniejszość jako znak na przyszłość, jest bogaty w symbolikę literacką, opisy wizji, spekulacje liczbowe i przesadne antytezy; 7) styl kaznodziejski (np. *Księgi Kronik*); 8) styl antologiczny ('ideowy'). Cechą stylu biblijnego jest cytowanie i komentowanie starszych ksiąg natchnionych (cytat, parafraza, podsumowanie).

Powyżej przedstawiono zarys problematyki tropów stylistycznych i stylizacji biblijnej, wzorujący się na istniejących opracowaniach, z elementami własnych przykładów autorskich. Twórcy, zwłaszcza twórcy chrześcijańscy, którzy pragną samoświadomie kształtować swój warsztat literacki, powinny pilnie studiować kwestie stylistyczne, uczyć się, najlepiej czytając *Biblię* w różnych, wybitnych przekładach (np. współczesną tzw. *Biblię paulistów*, ale także dobre tłumaczenia *Psal-mów* Czesława Miłosza lub Marka Skwarnickiego), nadto arcydzieła mistrzów poetyckich i stosować elementy teorii literatury we własnej praktyce poetyckiej.

Wybrana bibliografia (oprac. M.M.Tytko):

Arystoteles, *Poetyka*; przełożył i opracował Henryk Podbielski, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Kraków 1983.

Banak Jerzy, *Inspiracja biblijna w literaturze polskiej* „Ateneum Kapłańskie” z.1 (1983), s. 3-16.

Biblijny styl, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. II, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1976, s. 492-494.

Bogołębska Barbara, *Studia o stylistyce i retoryce*, Studio Graf, Zgierz 2001.

Chmielowski Piotr, *Stylistyka polska wraz z nauką kompozycji pisarskiej*, nakł. Gebethnera i Wolffa, Warszawa, Kraków 1903.

Dąbrowska Anna, *Słownik eufemizmów polskich czyli W rzeczy mocno, w sposobie łagodnie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998.

Dąbrowska, Anna, *Słownik eufemizmów polskich czyli W rzeczy mocno, w sposobie łagodnie*, red. Dorota Kopcińska, Danuta Kownacka, Maria Krajewska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.

Dobrzyńska Teresa, *Delimitacja tekstu literackiego*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1974.

Dobrzyńska Teresa, Kopczyńska Zdzisława, *Tonizm*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1979.

- Dobrzyńska Teresa, *Metafora*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1984.
- Dobrzyńska Teresa, *Mówiąc przerośnie...: studia o metaforze*, Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 1994.
- Dobrzyńska Teresa, *Od słowa do sensu: studia o metaforze*, Fundacja Akademia Humanistyczna: Instytut Badań Literackich PAN. Wydawnictwo, Warszawa 2012.
- Dobrzyńska Teresa, *Tekst, styl, poetyka: zbiór studiów „Universitas”*, Kraków 2003.
- Ironia*, pod red. Michała Głowińskiego, *Słowo/Obraz Terytoria*, Gdańsk 2002.
- Jäkel Olaf, *Metafory w abstrakcyjnych domenach dyskursu: kognitywno-lingwistyczna analiza metaforycznych modeli aktywności umysłowej, gospodarki i nauki*, przeł. Monika Banaś, Bronisław Drag, Universitas, Kraków 2003.
- Jäkel Olaf, *Metafory w abstrakcyjnych domenach dyskursu*, tłumaczenie T. P. Krzeszowski. Warszawa 1988.
- Jaworski Stanisław, *Podręczny słownik terminów literackich*, wyd.2, TA-iWPN Universitas, Kraków 2000.
- Kida Jan, *Stylistyka, styl i język artystyczny w edukacji polonistycznej*, Wydawnictwo Oświatowe FOSZE, Rzeszów 1998.
- Komarnicki Lucjusz, *Stylistyka polska: wyjaśniona na przykładach i ćwiczeniach: książka dla młodzieży szkolnej i samouków*, Gebethner i Wolff, Warszawa, Kraków 1922.
- Kopaliński Władysław, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, wyd. 21., „Wiedza Powszechna”, Warszawa 1991 (lub dowolne inne wydanie).
- Kurkowska Halina, Skorupka Stanisław, *Stylistyka polska. Zarys*, [wstęp, bibliogr. Stanisław Gajda], Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001.
- Kurkowska Halina, Skorupka Stanisław, *Stylistyka polska. Zarys*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1959.
- Lakoff George, Johnson Mark, *Metafory w naszym życiu*, przeł. i wstępem opatrzył Tomasz P. Krzeszowski, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1988.
- Mała encyklopedia kultury antycznej A-Z*, red. Zdzisław Piszczek, wyd. 8., Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1990.
- Maritain Jacques, *Sztuka i Mądrość*, przetłumaczyli z francuskiego K. i K. Górcy, Księgarnia św. Wojciecha, Poznań [1936].
- Miodońska-Brooks Ewa, Kulawik Adam, Tataro Marian, *Zarys poetyki*, wyd. 4., Państwowe Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1980.

- Od Biblii Wujka do współczesnego języka religijnego*, pod red. Zbigniewa Adamka, Stanisława Koziary, Biblos, Tarnów 1999.
- Olinkiewicz Elżbieta, Radzymińska Katarzyna, Styś Halina, *Język polski: słownik szkolny*, Wydawnictwo Europa, Wrocław 2001.
- Olinkiewicz Elżbieta, Radzymińska Katarzyna, Styś Halina, *Język polski: encyklopedyczny słownik szkolny*, Wydawnictwo Europa, Wrocław 2002.
- Olinkiewicz Elżbieta, Radzymińska Katarzyna, Styś Halina, *Język polski: słownik szkolny: gimnazjum, liceum*, Krakowskie Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2009.
- Paszek Jerzy, *Stylistyka. Przewodnik metodyczny*, Uniwersytet Śląski, Katowice 1974.
- Piela Marek, *Grzech dosłowności we współczesnych polskich przekładach Starego Testamentu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2003.
- Piela Marek, *Jakiego przekładu Biblii hebrajskiej brakuje w Polsce?* „Studia Judaica”. r. 10: 2007, nr 2(20), s. 235-250.
- Podręczny słownik terminów literackich*, pod red. Janusza Sławińskiego, Open, Warszawa 1996.
- Poetyka okresu renesansu: antologia*, wybór, wstęp i oprac. Elżbieta Sarnowska-Temeriusz ; przypisy Jerzy Mańkowski i Elżbieta Sarnowska-Temeriusz, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław- Warszawa-Kraków 1982.
- Reale Giovanni, *Historia filozofii starożytnej*, T. 1., Wydawnictwo KUL, Lublin 2000.
- Ripa Cesare, *Ikonologia*, przełożył Ireneusz Kania, TAIWPN [Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych] Universitas, Kraków 1998; wyd. 2 popr. Kraków 2002, nast. wydania Kraków 2008, Kraków 2012.
- Sadzik Józef. ks., *O Psalmach*, [w:] Czesław Miłosz, *Księga psalmów*, Éditions du Dialogue, Paris 1982.
- Sierotwiński Stanisław, *Słownik terminów literackich*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, wyd. 3, Wrocław 1970 lub późn.
- Słownik języka polskiego PWN*, oprac. Elżbieta Sobol, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.
- Słownik pojęć i tekstów kultury: terytoria słowa*, pod red. Ewy Szczęsnej, wyd. 3 popr., Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa [2004].
- Słownik pojęć i tekstów kultury*, red. nauk. Ewa Szczęsna, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2002.
- Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, pod red. Stefana Kozakiewicza, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, wyd. 2, Warszawa 1969.

- Słownik terminów literackich*, red. Michał Głowiński, Teresa Kostkiewiczowa, Aleksandra Okopień-Sławińska, Janusz Sławiński, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków 1988.
- Studia o tropach. 1*, pod red. Teresy Dobrzyńskiej, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1988.
- Studia o tropach. 2*, pod red. Teresy Dobrzyńskiej, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1992.
- Stylistyka: teksty do ćwiczeń dla studentów I roku filologii polskiej*, skryпт przygotowała Anastazja Seul, WSP, Zielona Góra 1998.
- Stylistyka a poetyka; Stylistyka*, t. 11: 2002 [rocznik].
- Stylistyka polska: wybór tekstów* / [wybór, oprac. i wstęp Ewa Miodońska-Brookes, Adam Kulawik, Marian Tatar], Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1973.
- Stylistyka stosowana*, Polska Akademia Nauk, Warszawa 1996.
- Stylistyka teoretyczna w Polsce*, pod red. Kazimierza Budzyka, „Książka”, Warszawa, Łódź 1946, seria: *Z Zagadnień Poetyki*, [nr. 8].
- Stylistyka*, 1992- [rocznik].
- Symbols. Online Encyclopedia of Western Signs and Ideograms*, <http://www.symbols.com> [dostęp 11.04.2015].
- Szturc Włodzimierz, *Ironia romantyczna. Pojęcie, granice i poetyka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1992.
- Todorov Tzvetan, *Tropy i figury*, przełożyła Wiktoria Krzemień, „Pamiętnik Literacki”, r. 68: 1977, z. 2, s. 275-293.
- Valesio Paulo, *Zarys studium personifikacji*, przełożyła Krystyna Falicka, „Pamiętnik Literacki”, r. 77: 1986, z. 4, s. 277-294.
- Vigh Árpád, *Porównanie i podobieństwo*, przeł. Małgorzata Tomicka, „Pamiętnik Literacki”, r. 77: 1986, z. 4, s. 257-276.
- Warsztaty edukacji twórczej*, pod red. Elżbiety Olinkiewicz i Ewy Repsch, Wydawnictwo Europa, Wrocław 2001.
- Weychert-Szymanowska Władysława, *Stylistyka: teoria prozy i poezji*, nakładem i drukiem M. Arcta, Warszawa 1905.
- Wóycicki Kazimierz, *Stylistyka i rytmika polska: podręcznik dla szkoły i samouków*, nakł. Gebethnera i Wolffa, Warszawa, Kraków [1922].
- Ziomek Jerzy, *Retoryka opisowa*, [red. nauk. Janina Abramowska], wyd. 2 popr., Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 2000.